

7

EN BESKRIVELSE AF DET DANSKE SPROGS HISTORIE

Af
EBBA HJORTH
LEDENDE REDAKTØR, MAG.ART.,
DET DANSKE SPROG- OG
LITTERATURSELSKAB

I artiklen beskrives formålet med Dansk Sproghistorie. Dens indhold og struktur forklares, og forbindelsen mellem bogværket og en tilhørende hjemmeside antydes. Der gives smagsprøver på hvilke emner Sproghistorien vil behandle: Der refereres fra et afsnit som beskriver fremvæksten af nationalfølelsen, og som analyserer forholdet mellem sprog og identitet ned gennem Danmarks historie. Latins rolle i Danmark beskrives fra at være levende sprog i daglig brug til at være en grammatisk opgave i et sprogligt modul i dagens gymnasium, og håndskriftens historie og dens fremtid problematiseres.

Det danske sprogs historie Prolog ved professor Jørn Lund

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab kunne i 2011 fejre sit 100-års-jubilæum med rig repræsentation af Carlsbergfondets direktion og sekretariat. Fra første færd har Carlsbergfondet da også stået bag Selskabet. Den 29. marts 1911 holdt dr. phil. Lis Jacobsen (1882-1962) et foredrag, "Om Maal og Midler for dansk Sprogforskning", i Selskab for germansk Filologi, hvori hun påpegede behovet for udgivelse af de vigtigste kilder til det danske sprogs historie, så der med dette tekstlige udgangspunkt kunne udarbejdes pålidelige og bredspektrede fremstillinger af udviklingen inden for alle sprogets områder: semantik, grammatik, fonetik osv. Endvidere efterlyste hun kommenterede udgaver af dansk litteratur og hjælpemidler til læsning af ældre tekster.

Hun foreslog, at to eksisterende udgiverselskaber kunne samles om sådanne opgaver, men efter foredraget rejste Carlsbergfondets autoritative direktionsmedlem og senere formand, professor Kristian Erslev (1852-1930) sig op og påpegede det urimelige i at slå to modvillige selskaber sammen. Bedre var det at oprette et nyt selskab, og til Lis Jacobsen sagde han: "kan De skaffe arbejdskraft, skal jeg nok skaffe penge." (Hvidt 2011, s.162). Sådan kunne man sige dengang! Den 29. april var selskabet dannet, og siden har det arbej-

Sprog og identitet²

"Hvilken sammenhæng er der mellem at tale dansk og være dansker? For de fleste forekommer sammenhængen formodentlig umiddelbart indlysende. De kan da også henvise til at der har været talt dansk i over tusind år, og at der i hvert fald siden tidlig middelalder har eksisteret et Danmark der gjorde det muligt for befolkningen at udvikle sin egen identitet. Men der har også levet danskere der ikke talte dansk, og det problematiserer spørgsmålet om den nære sammenhæng mellem sprog og national identitet". Sådan indledes et stort og vigtigt kapitel i Dansk Sproghistorie, der med støtte fra Carlsbergfondet er under udarbejdelse i disse år. Kapitlet er skrevet af historikeren Esben Albrechtsen, og forfatteren afklarer forholdet ved at se på samspillet mellem fænomenerne sprog, folk, land og stat og ved at inddrage de tanker og følelser der under skiftende historiske forhold har knyttet sig hertil. Frem til ca. år 1500 findes der masser af eksempler på danskernes identifikation med konge, land og folk, men om sproget som et kendetegn på det at være dansker blev der ikke talt. Selv i den versificerede fremstilling af de danske kongers historie fra kong Dans far Humble til og med Christian den 1., Rimkrøniken, der er senmiddelalderens vigtigste værk når det gælder

det på at udgive centrale kilder til sprogets historie, store ordbøger, ældre kulturlitteratur, middelalderlige diplomer, klassiske forfatterskaber, korrespondancer, dagbøger, kommenterede enkeltværker, fx ældre og nyere tekster i serien "Danske Klassikere."¹

"Ordbog over det danske Sprog" og de ligeledes Carlsbergfondsstøttede udgivelser "Supplement til Ordbog over det danske Sprog". 1-5. 1992-2005 og "Den Danske Ordbog" 1-6. 2003-2005 er blevet digitaliseret og lagt på nettet på adressen *ordnet.dk*, som primo 2012 havde 20.000 daglige brugere. Det gamle opslagsværk har fået nyt liv, suppleret af de senere ordbøger, og det danske sprogs ordforråd fra 1700-2012 er således solidt dokumenteret. Også den løbende ajourføring af netordbogssitet finansieres i et samarbejde mellem Carlsbergfondet og Kulturministeriet.

Skautrups sproghistorie er den seneste større samlede beskrivelse af det danske sprogs historie. Meget ny viden og mange nye synspunkter er kommet til, siden han i 1944 kunne udsende bind 1. Hertil kommer, at nye publikationsformer muliggør inddragelse af og henvisning til flere skrevne som lydige kilder, så det var for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab en nærliggende tanke at søge en ny, stor sproghistorie udarbejdet. Den naturlige og generøse finansieringskilde var igen Carlsbergfondet. Ledende redaktør Ebba Hjorth vil nedenfor gøre status over projektet.

etablering af dansk identitet, er sprogforholdet ikke kommenteret. Her lovprises eksempelvis Frode Fredegods tid på det hjerteligste således (se også fig. 1):

Tha stoodh danmark i blomsther syn
alth som en rosen fawer oc ffyn

Først i begyndelsen af 1500-tallet kunne der ses udtryk for at brugen af dansk sprog er noget fortjenstfuldt, og en opfattelse af en sammenhæng mellem det at tale dansk og være dansk introduceredes, men det er på denne tid ikke let at finde modvilje mod fremmede sprog i Danmark på trods af stor indvandring af adelsmænd, købmænd og håndværkere der talte nedertysk. Kun nogle få af åndslivets førstemænd gjorde en indsats for at sidestille brugen af dansk med fædrelandskærlighed.

Fra midten af 1700-tallet med Holberg som frontfigur fik dansk sprog en langt større udbredelse og prestige i offentligheden og i det almindelige kulturliv i konkurrencen med latin, højtysk og fransk (se også fig. 2). Med romantikken blev modersmålet det som rummer det centrale af det danske i fortid og nutid, og den kraft der kan vække følelsen af samhørighed.

Ved etableringen af Danmark som en nationalstat i 1864 og 1920 faldt folk, stat og sprog sammen, og i tiden frem til efter Anden Verdenskrig befæstedes den

Hvilken sammenhæng er der mellem at tale dansk og være dansker? For de fleste forekommer sammenhængen formodentlig indlysende. Men der har også levet danskere der ikke talte dansk, og det problematiserer spørgsmålet om den nære sammenhæng mellem sprog og nationalitet.

Fig. 1
Rimkrøniken er digtet i midten af 1400-tallet, formodentlig af cisterciensermunken Niels fra Sorø. Faksimilen her er en gengivelse af side 21 i det ældste tryk af værket fra 1495. Der findes desuden tre middelalderlige håndskriftfragmenter af Rimkrøniken – det ene kan dateres til omkring 1470.

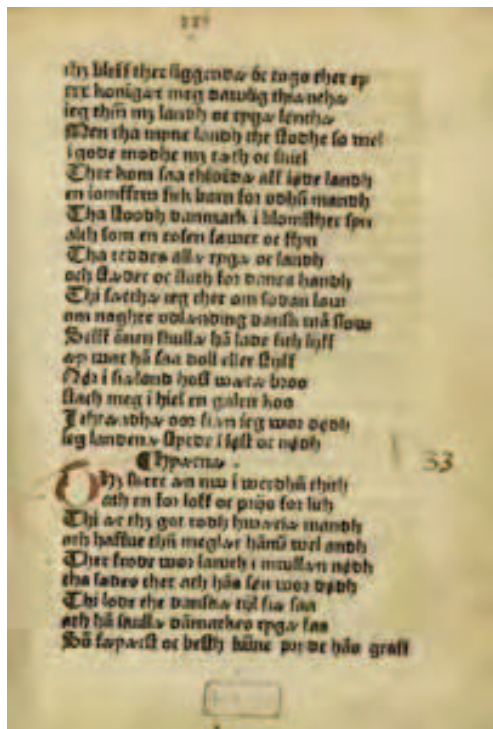
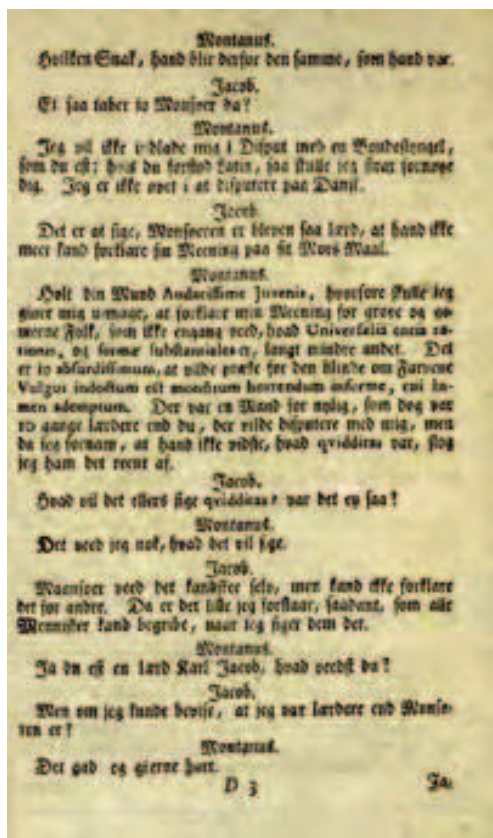

Fig. 2
I den hér gengivne scene fra 4. akt af Ludvig Holbergs *Erasmus Montanus* spiddes modsætningsforholdet mellem dansk og latin i ordvekslingen:
Montanus: Jeg vil ikke indlade mig i Disput med en Bondeslyngel, som du est; hvis du forstod Latin, saa skulle jeg strax fornøye dig. Jeg er ikke øvet i at disputere paa Dansk.
Jacob: Det er at sige, Monsoeren er bleven saa lærd, at hand ikke meer kand forklare sin Meening paa sit Mors Maal.

“
Ikke alle latinskole-
elever lærte lige meget
latin, og mange dumpede
til optagelsesproven,
en latinsk stil, til univer-
sitetet, og færdighederne
hos dem der kom ind,
var ikke altid
tilfredsstillende.
”

nationale enhed ved et undervisningsvæsen der lagde vægt på det fælles sprog og den fælles fortid, suppleret af andre træk som fx demokrati og forsvarsvilje.

Den grundige historiske beskrivelse i Dansk Sproghistorie af forholdet mellem dansk sprog og identitet giver baggrund for og stof til refleksion over fremtiden for både dansk sprog og dansk identitet i dag hvor fremmede sprog igen har vundet indpas, både hos danskfødte og som førstesprog hos de mange nytilkomne indvandrere og flygtninge.

Andre sprog i Danmark³

Som omtalt ovenfor har latin i Danmark været en konkurrent til dansk, ikke som et levende sprog, et modersmål, men i den højtuddannede del af befolkningen var latin i aktiv brug både skriftligt og mundtligt fra det kom til landet sammen med kristendommen i den tidlige middelalder, til det mistede sin betydning i løbet af 1700-tallet.

Latin var sproget i de liturgiske skrifter som blev brugt ved messen, og samtidig var det kirkens administrationsprog og interne kommunikationsprog, og herfra bredte den latinske skriftkultur sig til verdslige områder og blev veletableret i Danmark. Det første dokument fra dansk grund, Knud den Helliges gavebrev fra 21. maj 1085, er udformet som man gjorde det over hele Vesteuropa (se fig. 3).

Indfødte danske forfattere finder vi i slutningen af 1100-tallet, og først og fremmest Saxo Danmarks-historie *Gesta Danorum* (Danernes bedrifter) hører både sprogligt, stilistisk og litterært til på det højeste internationale niveau. Saxo havde, sammen med adskillige samtidige danskere, uden tvivl lært sit fornemme latin i Frankrig.

Den hjemlige danske middelalderlitteratur er imidlertid ikke godt overleveret, først og fremmest på grund af Københavns brand i 1728, hvor Universitetsbiblioteket med sine store samlinger udbrændte. Der er dog bevaret få eksemplarer på latinsk visedigtning, der givetvis har været en udbredt genre. Fra begyndelsen af 1500-tallet kendes Morten Børups forårsvisen *In vernalis temporis* (se fig. 4).

Men hvem beherskede latin? Den store produktion af latinske værker i 15- og 1600-tallet er skrevet af en forholdsvis snæver kreds, professorerne ved universitetet og eliten blandt præster og læger, en gruppe der havde held og økonomi til at gennemføre et studium i København og evt. færdiggøre uddannelsen ved et udenlandsk universitet. Hvem der gik på latinskolerne og dér lærte noget latin, ved vi ikke så meget om, men nogle af eleverne har været præstesønner. Ikke alle lærte lige meget latin, mange dumpede til optagelsesproven, en latinsk stil, til universitetet, og færdighederne hos dem der kom ind, var ikke altid tilfredsstillende (se fig. 5).

Fig. 3
Knud den Helliges gavebrev er ikke bevaret i original, men man har afskrifter af det og oven i købet tegninger af kongens segl, som sad under originalen. Seglet indeholdt to formfuldendte latinske vers, rimede heksametre af den slags der kaldes "leoninere": *Presenti regem signo cognosce Cnutonem* (På dette segl kan du se kong Knud), og på den modsatte side: *Hic natum regis Magni sub nomine cernis* (Her ser du en søn af kongen ved navn Magnus). – Kongen ved navn Magnus er ham vi bedst kender som Sven Estridsøn.

Den latinske tekst

In vernalis temporis
ortu lætabundo
dum recessum frigoris
nunciat hirundo,
Terræ, maris, nemoris
decus adest deforis
renouato mundo,
vigor redit corporis,
cedit dolor pectoris
tempore iucundo.

Terra vernat floribus
et nemus virore.
Aues mulcent cantibus
et vocis dulcore.
Aqua tempestatibus
caret, ær imbris
dulci plenus rore.
Sol consumptis nubibus
radiis potentibus
lucet cum decore.

O quam mira gloria,
quantus decor Dej!
Quanta resplendentia
sucæ faciej!
A quo ducunt omnia,
summa, ima, media,
formam speciei.
Magis hæc distantia,
quam sit differentia
noctis et diei.

Den danske oversættelse

Når den glade forårstid
først får overtaget,
bringer svalen budskab hid:
frosten er forjaget.
Udenfor er skønhed stor
over skov og hav og jord:
en fornyet verden.
Lykke gennem alting går,
kroppen atter kræfter får,
brystet fries for smerten.

Blomster dækker hver en vang,
skovene blir grønne.
Fugle hæver nu til sang
deres stemmer skønne.
Ingen storm gør vandet vildt,
regnen flyr fra luften – mildt
duggen kun sig breder.
Solen vinder magt på ny
og fortrænger hver en sky,
lys og skønhed spreder.

Hvilket vældigt pragtopbud
skøn er guddomsmagten.
Ak, hvor smukt den gode Gud
spejler sig i pragten.
Øverst, mellemst, helt her ned
ser vi alt sin herlighed
efter Herren tage,
Skønt den afstand er så stor,
mer end forskellen der bor
mellem nat og dage.

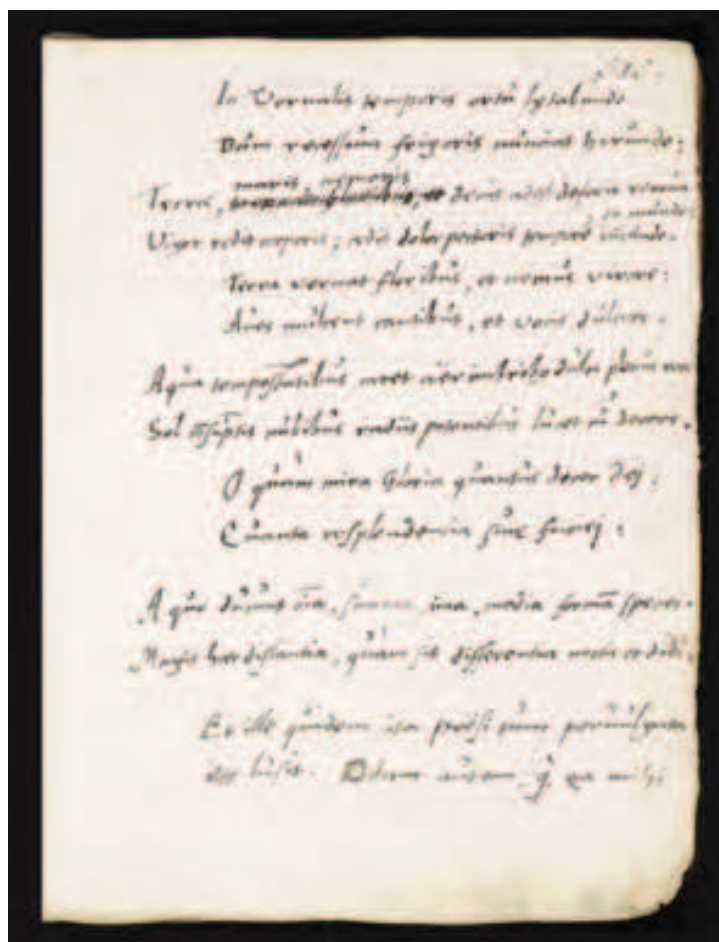

Fig. 4
Der kendes ikke mange latinske sange fra dansk middelalder. Formodentlig fordi de er gået tabt. En undtagelse er den forårsvise rektor Morten Børup skrev til sine latinskoleelever i Århus først i 1500-tallet. Og selv her er overleveringen lidt tilfældig. Den kendes dels fra en finsk (!) sangbog fra 1582 dels fra et historisk værk af latin-digteren Erasmus Lætus (1526-82) – som aldrig blev udgivet på tryk.

På universitetet var man ikke altid lige imponeret over de kundskaber de studerende mødte op med. I et supplement til universitetets fundats, de såkaldte *Novellæ constitutiones* fra 1621, skriver Christian den 4.:

... efftersom wy naadigst forfahrer, at tit og offte de fra mange Schoeler her vdi Rigitt til Vniuersitetet fremschichis, ere saa groffue, at dj iche prima fundamenta grammatices vel och fuldkommeligen haffue fattet, megit mindre at de schulde haffue gjort nogen temmelig profectum vdi deris Latinische Sproch: ...

... eftersom vi nådigst erfarer at de der fra mange skoler her i riget sendes til universitetet, tit og ofte er så uvidende at de ikke har lært og fuldkommen forstået de grundlæggende dele af grammatikken, endsige gjort noget videre fremskrift i deres latinske sprog ...

Omvendt fandtes der vidunderbørn som den fynske præstesøn Morten Caspar Wolfburg, der allerede som niårig talte og skrev både latin og græsk som sit modersmål. Engang i 1690'erne blev han vist frem for Thomas Kingo, men da drengen gav sig til at tale æolisk og andre oldgræske dialekter, udbrod hans far (på latin): "Simpliciter, mi fili, ut intelligat episcopus." (Gør det enkelt, min søn, så biskoppen kan forstå det).

Fig. 5
Om færdigheder i latin

“
Engang var håndskriften
en naturlig del af ethvert
dannet menneske. I dag
er den ved at forsvinde
ud af vores kultur.
”

Latin er stadig, men i meget begrænset omfang, et obligatorisk element i det danske gymnasium. Fra at være et (næsten) levende sprog i daglig brug både mundtligt og skriftligt og med en omfattende litterær produktion, er det endt som en grammatisk opgave inden for et sprogteoretisk modul. I betragtning af at kendskabet til latin, også for dem der skal beskæftige sig professionelt med fortiden, i dag er så ringe at det kan være svært at danne sig et retvisende billede af fortiden, er der brug for det store og originale kapitel om latin i Danmark i Dansk Sproghistorie som et hjælpemiddel til at bevidstgøre danskerne om sprogdvindingerne i Danmark.

Håndskriftens historie

Den 5. marts 2012 stod følgende tekst på dagbladet Informations forside: "Engang var håndskriften en Naturlig del af ethvert dannet menneske. I dag er den ved at forsvinde ud af vores kultur. Computere og smartphones har fortrængt den PERSONLIGE SKRIFT OG EFTERHÅNDEN Bruger vi den KUN Når vi skriver dosmersedler og postkort MEN SKAL Vi sørge over TABET?"

Som det fremgår af fig. 6, var teksten skrevet med vekslende bogstavtyper fra en middelalderlig boghåndskrift over skriveskrift og formskrift til forskellige blokbogstavformer og mere eller mindre ubehjælpssomt skrevne barnlige bogstaver. Forsiden var introduktion til en artikel der forudsiger håndskriftens snarlige død og opregner de faglige og demokratiske fordele der er ved at skrive på computer, smartphone eller iPad. Der ville ifølge artiklen kunne spares under visningstid ved at afskaffe den tidkrævende skriveundervisning i skolen, og eleverne med og uden evner for skønskrift (og retstavning) ville stilles mere lige i klassen.

I Dansk Sproghistorie skrives håndskriftens historie i tre kapitler: Ældste bogstavskrift, Ældre nydansk håndskrift og Den nyere håndskrifts historie. Inden for samme emne bringer sproghistorien to vægtige kapitler om læse- og skrivekyndighed. Skriftens kulturelle og sociologiske historie i Danmark, sådan som den beskrives og illustreres i værket, giver svar på spørgsmål som: Hvor kommer de forskellige skrifter fra? og Hvorfor opgav danskerne runeskriften til fordel for de latinske bogstaver skabt i Romerriget? Kapitlerne er samtidig et godt udgangspunkt for at deltage i diskussionen af hvor højt skolen skal prioritere en personlig og letflydende håndskrift i konkurrence med tastaturets og tifyngersystemets indgang til it-verdenen.

Hvordan vil Dansk Sproghistorie fremtræde?

I det foregående er tre emner, der alle behandles i den kommende Dansk Sproghistorie, kort præsenteret. De tre emner er alle udtryk for et af formålene med sproghistorien: Dansk Sproghistorie skaber og viderebringer

ny erkendelse om og indsigt i det danske sprogs historie og bidrager dermed til den sproglige refleksion i Danmark. Sproghistorien vil stimulere interessen for sproget og øge kendskabet til de påvirkninger dansk har været udsat for, og til de forandringer sproget har undergået som følge af påvirkningerne. Værket udforsker også hvordan det danske (rigs)sprog har påvirket andre sprog (nationalsprog og dialekter), og det giver gennem beskrivelsen af sproget indsigt i den danske identitetsdannelse gennem den historiske tid. Sproghistorien vil kunne give både forskere og lægfolk viden til og baggrund for at forstå og tage stilling til det danske sprogs rolle og status i dag.

Værket beskriver og illustrerer i fire bind fordelt på ca. 2000 sider sproget og dets udvikling fra de tidligste runeindskrifter til dagens samfund, der er præget af sproglig mangfoldighed. I værket fremlægges, diskuteres og vurderer sprogforskerne deres resultater. De tre første bind er emneopdelte, kronologiske beskrivelser af relevante sproglige fænomener (fx læse- og skrivekyndighed, skrift og alfabet, retstavning, udtale, ordforråd, bøjning, syntaks, bibelsprog, juridisk sprog, sproget i folkeviserne, sms-sprog og en række kapitler om fremtrædende forfatters sprog fra Anders Sørensen Vedel og Leonora Christina til Klaus Rifbjerg og Benny Andersen). Det fjerde bind er en samlet kronologisk beskrivelse af det danske sprog.

Den del af den videnskabelige dokumentation og illustrationsmateriale som ikke kan rummes i bogværket, lægges på Dansk Sproghistories hjemmeside. Der skabes en tæt forbindelse mellem bogværk og hjemmeside. Dette sker ved at der på de relevante steder i fremstillingen i margin anbringes en qr-kode (qr er akronym for quick response 'hurtigt svar') og et løbenummer. Qr-koden, en todimensionel strekkode, skaber, når den affotograferes med en smartphone, en direkte forbindelse til det sted på hjemmesiden hvor det relevante materiale (fx en tekst, et billede, en lydfil, et filmklip eller et link til en supplerende tekst) kan ses. Dokumentationen kan også tilgås ved at indtaste løbenummeret på sproghistoriens hjemmeside.

Noter:

1 Carlsbergfondet har været med hele vejen og har støttet udgivelser som fx "Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630". 1-7. 1912-1931, "Danske Folkebøger fra det 16. og 17. Aarhundrede". 1-14. 1915-1936, "Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede". 1-6. 1911-1929, "Ordbog over det danske Sprog", 1-28. 1918-1956, "Saxonis Gesta Danorum. 1-2. 1931-1957, "Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene". 1-8. 1933-1961, "Diplomatarium Danicum" (1938 ff), Peter Skautrup: "Det danske sprogs historie" 1-4. 1944-1968, Aage Hansen "Moderne dansk". 1-3. 1967. **2** Dette afsnit bygger på Esben Albrechtsens kapitel Dansk sprog og identitet udarbejdet til Dansk Sproghistorie. **3** Dette afsnit bygger på Peter Zeebergs kapitel Latin i Danmark udarbejdet til Dansk Sproghistorie.

Fig. 6
Forside af Information
fra 5. marts 2012